

КАРАВЕЛОВ В РУСИЯ *

Почти половината от творческата дейност на Любен Каравелов протича в Русия. И въпреки това, този голям и сложен период от неговия живот, който до голяма степен определя изграждането на неговия мироглед и характера на писателската и обществената му дейност, е слабо изучен, не са изяснени достатъчно връзките му с различните групи от руската интелигенция и не е установено напълно какво е публикувал той в руската преса. Ето защо ние смятаме уместен един преглед на ония произведения на писателя, напечатани за пръв път на руски език, и на критическата литература за него. Това ще ни позволи да преценим до къде е стигнало каравеловедението в Русия и задачите, които стоят пред изследователите.

1

Както установява проф. К. А. Копержински, Каравелов започва да печата за пръв път на руски език през 1860 година. Първото му литературно произведение е „Атаман българских разбойников“ (на български език „Войвода“), публикувано във вестник „Наше время“ (бр. 5—1860 г.). След това се появяват „Неда“ („Русский вестник“—1862 г., бр. 62), „Дончо“ („С. Петербургские ведомости“ — 1866, бр. 68, 69), „Турецкий паша“ („С. Петербургские ведомости“, бр. 181, 205), „Из записок болгара“ („Русский вестник“, март—април 1867), „Болгары старого времени“ („Отечественные записки“ — 1867, IX, X).

През 1867 г. във „Филологические записки“ (вып. I), издавани във Воронеж от Ховански, е напечатана статията „Вук Стефанович Караджич“.¹ В „Московская газета“ — „Святки у болгар“ през 1866 г. Всички тези произведения образували книгата „Страници из книги страданий болгарского племени“.

В сравнение с първоначалния текст във „Филологические записки“ статията за Караджич е допълнена в книгата с две страници, на което никой от изследователите не е обърнал внимание. Книгата на Каравелов е издадена повторно, без каквито и да е изменения през 1878 г., без да се отбележи, че е второ издание. Сменена е само титулната страница, върху която годината на изданието е обозначена „1878“ и собственик на издателството е отбелязан само един — „М. Катков“.

На отделна страница след титулната книгата има посвещение: „Тези слаби очерци за бита на нещастната ми родина съм писал в Русия, — и сега братски ги посвеждавам на онези руски хора, на чийто сърца е близко великото дело на славянската свобода“.

1867.

Любен Каравелов“.

* Статията е написана специално за „Литературна мисъл“

¹ К. А. Копержинский. Беллетристические произведения Любена Каравелова, написанные в России. Известия АН СССР, Отделение литературы и языка, 1948, т. VII, вып. 2.

² „Страници из книги страданий болгарского племени“. Повести и рассказы Любена Каравелова. Москва. Университетская типография Катков и Ко — 1868, 312 стр.

През 1861 г. в Москва излиза подробен етнографски труд „Памятники народного быта болгар, издаваемые Любеном Каравеловым. Книга первая“. За същността на книгата може да се съди по нейното съдържание:

1. Пословици и поговорки. Забележки към пословиците.
2. Народен дневник.
3. Народни български имена.
4. Легенди.
5. Речник.

В предговора се прави кратък преглед на трудовете, излезли в Русия и чужбина по историята и словесността на българите през последните тридесет години (1829—1861). Пръв е посочен Венелин. „Натура силна, впечатлителна, талантлива“. След това са посочени работите на Чертков, на Срезневски и Безсонов. Отбелязани са съчиненията на Раковски за народния бит на българите „Показалец“, издадено през 1859 г. в Одеса, и сборникът български песни от Веркович, излязъл през 1860 г. в Белград.

В предговора Каравелов пише: „Книгата е съставена под наша редакция и на И. Г. Прижов. Считаме за дълг да изкажем благодарност на И. С. Аксаков, който ни даде средства за издаването на книгата, а също и на българите, които ни доставиха материалите“.

От „Обяснението“ на Каравелов, написано вероятно през 1862 г., след публикуването на отчета на Московския славянски комитет, се вижда, че издаването на книгата струвало 475 рубли, 170 от които били взети на заем от Аксаков. Последният дава заема от името на Славянския комитет, ето защо, Каравелов, разграничавайки се от славянофилите и тяхната идеология, посочва: „Като взехме от Аксаков пари, ние не влизаме в никакви връзки със славянското общество, ние не сме му дали да контролира нашата книга. Ние никога не сме разчитали на одобрение от страна на славянското общество — та при нашия начин на мислене и смешно би било да очакваме такова одобрение“.¹

Според бележките на проф. Бодянски сборникът народни песни, съставен от Любен Каравелов, е представен в редакцията за Четива на дружеството по история и руски старини на 10 август 1866 г., а предговора към него — на 11 януари 1867 г.² Този труд на Каравелов излиза едва през 1905 г. Трудно е да се посочат точно причините, поради които тази безспорно ценна работа е пролежала в недрата на ОИДР почти четиридесет години. Без съмнение, за несвоевременното ѝ публикуване са оказали влияние и политическата позиция на Л. Каравелов, който открито прокламира в чужбина през 1868 и следващите години отрицателното си отношение към славянофилите и солидарността си с дейците на руската революционна демокрация, и установяването от царските власти връзките на Каравелов с руското нелегално движение.

В предговора е направен преглед на публикациите на български песни. Като пръв съставител се посочва В. Караджич, който в 1822 г. поместил в свой сборник 27 български песни, съобщени му от търговец от Разлог.

През 1822—1827 г. Челаковски в изданието си „Slovanské Narodny pysnie“ (II, стр. 180—185; III, 212—213) поместил български песни от сборника на Караджич. След това български песни често се помещавали в различни славянски списания: в „Цариградски вестник“, в „Български книжици“, в „Дунавски лебед“ и в загребското списание „Kolo“ и в Москва в „Москвитянин“ (1845, VI, 12) и в „Братски труд“ (1860—1861), а също и в Известията на Академията на науките. Няколко песни били поместени от Бу-силин в букваря, който издал в Москва.

¹ Цитирано по статията на Илия Конев. Към въпроса за влиянието на руската обществена мисъл от 60-те години на XIX век върху Любен Каравелов. Известия на Института за българска литература. Кн. VI, София, 1958 г., стр. 207—208. (Оригиналът е на руски).

² Болгарские народные песни, собранные Любеном Каравеловым, изданные под наблюдением П. А. Лаврова, Издание Императорского общества истории и древностей российских при Московском университете. Москва. 1905. 165 стр.

През 1842 г. Богоев съставил първия сборник от български песни „Български народни песни и пословици“ (кн. I, Пеща, 64 стр. в 16^о). Тук са поместени 12 песни и 200 пословици. След това Хаджи Найденов, татар-пазарджичанин издава през 1851 г. в Белград „Нови български народни песни“. Като използва някои от тези издания, а също ръкописите на Венелин и Катранов, Безсонов, с помощта на С. Филаретов съставил сборник български песни и го помества през 1855 г. във „Временник Московского общества истории и древностей“.

Като оценява труда на Безсонов, Каравелов посочва, че изложението на основните начала на българския език в сборника е пълно с грешки, много по-полезен е разделът за сръбския и българския епос, в който бъдещият изследовател ще намери много полезни сведения. В по-голямата си част песните са лошо записани и изопачени, а издателят се е постарал да допълни това изопачаване, като свива живото слово на народа в мъртвите форми на църковно-славянската грамотност; поради което и езикът на песните е някаква смесица от църковно-славянски език с руски и български. Почти при всяка песен има уговорка, че езикът е поправен, а на едно място се казва, че са въведени предполагаеми форми (кн. 22, стр. 22). От сто и петдесет песни не повече от десетина са записани и напечатани вярно; а „поради това, заключава Каравелов — нека ни извини трудолюбивия издател — сборникът му трябва да се счита като несъществуващ“.

На същото място Каравелов посочва, че голямо внимание заслужава сборникът на покойните братя К. и Д. Миладинови („Български народни песни“, Загреб, 1861, в 8^о, 542) и сборникът на С. Веркович („Народне песме македонски бугара“, кн. първа, у Београд. 1860, в 8^о, 373). В сборника на братя Миладинови са напечатани 674 песни, предимно от Солунски и Битолски окръг. Веркович помества 335 песни, 270 от които той записал в Серес. У него се забелязват отстъпления от местното наречие.

Говорейки за сборника си Каравелов съобщава, че в него има 199 песни, по-голямата част от Тракия. Той ги разделя на женски, мъжки, празнични, овчарски, хоро-водни, припевни, хумористични и детски.

Както посочва П. Лавров в послесловието към сборника песни, съставен от Л. Каравелов, 180 песни се печатат за пръв път.

Забележителни са статиите на Л. Каравелов, публикувани в руския печат, „Българските църковни дела“ („Наше время“, бр. 5, 7, 10 — 1861), „Библиография на съвременната българска литература“ („Библиографические записки“, бр. 9, 15 — 1861), „Българската журналистика“ (в. „Московские ведомости“, бр. 153, 154 — 1862), „По повод славянския отдел на вестник „Ден“ (в. „Русская речь“, бр. 1, 1862), „Южнославянска библиография за 1867 година“ (Списание на Министерството на народното просвещение, юни 1868).¹

От писмата на Каравелов до Е. П. Ковалевски се вижда, че през 1861—1863 г. той е поместил във вестниците „Наше время“, „Московские ведомости“ и „С. Петербургские ведомости“ — Славянски известия.²

Известно е, че Каравелов, след като напуска Русия, сътрудничи в руския печат, като изпраща свои кореспонденции в различни вестници, под които обаче не било поставяно неговото име, тъй като в редакциите подобни материали се обработвали в духа, угоден на редактора. Без съмнение Каравелов се примирява с „поправките“, защото за него е било важно да използва печата за осведомяване на руската общественост за положението на южните славяни. За да можем да смятаме Каравелов отговорен за едни или други обобщаващи положения или политически идеи в тези бележки, трябва да направим щателен анализ, за да можем да определим онова, което принадлежи на българския публицист, или пък да намерим в архивите автографи.

¹ Всички тези статии са поместени в книгата „Публицистиката на Любен Каравелов“ (1860—1869). София, 1958.

² Публицистиката на Любен Каравелов, стр. 573—574.

И, разбира се, с нищо не може да се оправдае включването в книгата, наречена публицистиката на Каравелов, на тринадесет уводни статии в „Голос“, шест статии в „День“, три цариградски бележки в „Русские ведомости“, статията „Сърбия и европейското равновесие“ в „Московские ведомости“, уводна в „Отечество“.

Руско-турската война през 1877—1878 г., а след това образуването на българското княжество отново привличат вниманието на руския читател към белетристиката на Каравелов. Така в списание „Нива“ през 1879 г. се появява глава от „Българи от старо време“ със заглавие „Дядо Либен“¹. Същата глава е напечатана и във вестниците „Новости“ през 1879 г. и в „Гражданин“ през 1883 година.²

През 1882 г. петербургското месечно литературно, научно и политическо списание „Век“ публикува откъс от „Извънреден родолюбец“ под заглавие „Кому он служит?“³

Константин Кузмински включва разказа „Божко“⁴ в съставения от него „Български сборник“.

Белетристичните произведения на Каравелов намират широк отзвук в руската критика. Рецензент на влиятелното либерално списание „Вестник Европы“ пише във връзка с излизането на „Страницы из книги страданий болгарского племени“: „Името на Любен Каравелов е вече познато в руската литература; неговите разкази са печатани в списанията, през 1861 г. той издаде книгата „Памятники народного быта болгар“, в която е поместен интересен етнографски материал за запознаване с българската народност. В сегашната си книга авторът е събрал разкази, лични наблюдения, етнографски бележки, които могат да дадат на читателя понятие за положението на нещата в българската част на турската империя. Това положение е ужасно. . .“

По-нататък рецензентът предявява към писателя малко странното изискване, явно продиктувано от желанието да убеди руското общество в истиността на страшната българска действителност, да убеди, че картините, които рисува Каравелов, не са плод на фантазията на белетриста.

„Разказите на автора — посочва рецензентът, — без съмнение са основани върху истински събития, и струва ми се, че биха произвели по-силно впечатление, ако авторът се държеше по-близо до чистите факти, без да им придава обикновената литературна обработка, която донякъде скрива истинското историческо зърно — а в това зърно, разбира се, се заключава и същността на работата. Жалко, че към всичко това авторът не е прибавил макар и кратък общ очерк за страната и за нейната историческа съдба“.⁵

През същата година в списание „Всемирный труд“ се появява друга анонимна рецензия за „Страницы. . .“ От съдържанието на статията се вижда, че е писана от човек, който добре е познавал литературната и научната дейност на Каравелов. Той отбелязва сътрудничеството на писателя в „С. Петербургские ведомости“, в „Русская речь“ в „Отечественные записки“ и дори посочва публикуваните му стихотворения и статии на български език в списание „Братски труд“⁶. Ако се съди по съвпадението на някои изрази в рецензиите, поместени във „Вестник Европы“ и „Всемирный труд“ не е изключено авторът им да е бил едно и също лице.

След това срещаме името на Каравелов в книгата „Поезия славян“. Там то се споменава от Р. Жинзифов в общата статия „Българската литература“ и в специална бележка за Каравелов и литературната му дейност. Жинзифов пише: „Каравелов, чието име не е неизвестно и в руската литература, е известен като издател на извънредно полезната книга под заглавие „Памятники народного быта болгар“ и по-специално като редактор на издавания в Букурещ либерален вестник „Свобода“.⁷

¹ „Нива“, бр. 30, 31 — 1879.

² К. А. Копержинский, цит. соч., стр. 175.

³ „Век“, СПб. V, 1882.

⁴ Кон. Кузьминский. Българский сборник. М. 1913.

⁵ Вестник Европы, т. III, 1868, стр. 453-454.

⁶ Всемирный труд, 1868, август, стр. 573.

⁷ Поезия славян. Изд. под редакцией В. В. Гербея, СПб. 1871.

През 1878 г. демократическите „Отечественные записки“ поместват неголяма рецензия за книгата „Страницы. . .“, излязла във второ издание. Авторът на рецензията оценява положително етнографския колорит на Каравеловата белетристика, отбелязва, че пътят на автора е правилен и веднага прибавя, че „повествувателния му талант не е голям“.¹ Ние не можем да се съгласим с мнението на рецензента, тъй като разказите и повестите на българския писател не са загубили и днес своето значение и очарование.

По-справедлив отзив за творчеството на Каравелов е написан от В. Уманов-Каплуновски в списание „Век“: „Името на Любен Каравелов — пише критикът — е добре известно в Русия, то е свещено за българина, като име на човек, горещо предан на своя народ и отдал се всецяло на делото на обновяването и освобождението на този народ. Съчиненията на Каравелов, с малки изключения, съставляват цялата българска литература и за дълго време са му извоювали първото място в нея; но и в по-богата литература той би заел почетно място“.²

Друг известен българист посочва, че Любен Каравелов е родоначалник на българската белетристика. Макар че според неговото мнение повестите на Каравелов са остарели, той признава огромното им историческо значение. Критикът смята, че Каравелов като писател е необективен, пристрастен. „Ето защо стилът му е удивителен. Той е дълбок познавач на народния език“.³

През 1876 г. по време на Априлското въстание и турско-сръбската война в руските вестници се публикуват няколко кореспонденции, в които се съобщава, че румънското правителство е обезоръжило българските доброволци и арестувало водачите им. Специално се подчертава арестуването на Каравелов, отбелязват се връзките му с Белград, обстоятелството, че е подготвил голям въоръжен отряд. Руският печат помества телеграма за освобождението на българския деец от румънския затвор и за пристигането му в Белград.⁴

II

В съветската епоха прозата и стихотворенията на Каравелов се издадоха няколко пъти през петдесетте години. При това „Българи от старо време“ бяха издадени три пъти⁵. Съветската наука отделя значително внимание за изучаване творчеството и дейността на Любен Каравелов.

Е. З. Волков в книгата си за Христо Ботев посвещава немалко страници на неговия по-стар съратник. Наистина изследователят допуска съществени грешки в изложението на много факти. Той посочва погрешно, че Каравелов е учил в Московското юнкерско училище и че се е познавал с кръжока на Херцен-Огарьов. А известно е, че Херцен напуска Русия през 1847 г; а Огарьов — през 1856 г. Волков създава необоснована легенда за надписа, направен от Херцен върху книгата „Прерванные рассказы“ в знак, че я подарява на Каравелов. Волков посочва, че Каравелов през 1858 г. е бил популярен сътрудник на редица руски списания и вестници. Излизането на „Паметници народного быта болгар“ той датира през 1858 г.⁶, определя неточно и времето на появяването на Каравелов в Букурещ; в книгата има и други недостатъци.

¹ „Отечественные записки“, бр. 9/1878.

² Журнал „Век“, 1882, кн. V, СПб, стр. 176—179.

³ Кон. Кузьминский. Болгарский сборник. Очерк развития новой болгарской литературы, М. 1913.

⁴ Современные известия, 1876, бр. 151, 159, 172; „Одесский вестник“, 1876, № 125, 129, 134.

⁵ Любен Каравелов. Болгары старого времени, М. 1950.

Повести и рассказы. М. 1950 (1. Узник. 2. Дончо. 3. Воздастся ли им?, 4. Болгары старого времени).

Болгары старого времени в кн. „Болгарские повести и рассказы XIX и XX вв. [в двух томах“.

т. I; М. 1953.

Стихотворения Л. Каравелова в кн. „Болгарские поэты“. М. 1952 и „Антология болгарской поэзии“, М. 1956.

⁶ Е. З. Волков. Христо Ботев. Гиз. М—Л. 1923, стр. 45.

Изследванията на Е. З. Волков го доведоха до важни и полезни сведения, които съпоставени с данни от други автори, позволяват да се съди за достоверността им. Имаме предвид твърденията на Арборе-Рали, приведени от Волков, за връзките на Каравелов с каракозовци и Нечаев. При известните опити¹ да се представи Каравелов кабинетен човек, отдалечен от революционната дейност, данните, приведени от Волков, оспорват това твърдение².

Георги Бакалов също неведнъж се докосва до въпроси, свързани с дейността на Каравелов.³ Той отбелязва положителното влияние на Чернишевски върху Л. Каравелов и тяхната идейна общност, посочва връзката на българския деец с руското революционно движение. За съжаление Г. Бакалов не дава правилна оценка на Каравеловия мироглед. Според него Каравелов „се люшкар между Чернишевски и славянофилите“⁴. Бакалов излага неточно и възгледите на Каравелов за Парижката комуна.

Димитър Димитров в статията си „К изучению Любена Каравелова“⁵ пише: „Каравелов не е само писател-класик, дал основа на съвременната българска литературна норма, не е само учен-етнограф със своите „Памятники народного быта болгар“ (М. 1861), установил ново реалистично направление в българската етнография, но и един от видните вождове и идеолози на българското национално-освободително движение през 60—70-те години на миналото столетие“.

Като споделя оценката за Каравелов, направена от Д. Благоев в „Принос към историята на социализма в България“⁶ — Д. Димитров казва, че българският деец представлява умереното крило на революционната партия.⁷

Димитров справедливо критикува недоказаното твърдение на Е. Волков за възможното участие на Каравелов като руски агент в убийството на Михаил Обренович.

Най-ценна част от работата на Д. Димитров е това, което той публикува от „Архива на руския градоначалник по дело № 1279, започнато на 4 август 1869 г. по наблюдението на Любен Каравелов“. В таен доклад руският консул в Букурещ пише: „Между младите българи в Букурещ някои са известни с проповядването на опасни мнения и с поддържането на връзки с обществени елементи, извънредно враждебни на Русия. Между тези българи... е и не неизвестният журналист на име Любен Каравелов⁸...“

Не можем да се съгласим с някои положения в статията на Д. Димитров. Той твърди, че Каравелов е участвувал в терористичната организация на Каракозов⁹. Но Каракозов не е имал организация, той е действувал като самостоятелен терорист, въпреки плановете на ишутинския кръжок. При процеса на Каракозов и ишутинския кръжок името на Каравелов не се споменава.

Димитров пише: „Руският възпитаник, обхванат от идеологията на московската школа на славянофилите, Любен, безсъмнено, повече от който и да било друг... е страдал от вяра в братска Русия. Обаче тази вяра, съобразно политическото израстване на Каравелов все повече намалява¹⁰. Тук има две грешки. Каравелов не е бил обхванат от идеологията на славянофилите, което той много ясно изразява в своето прочуто „Обяснение“ до Аксаков. Той не е „страдал от вяра в братска Русия“, както иронично отбелязва авторът, а горещо е обичал и уважавал народна Русия, Русия на Белински и Чернишевски, на Херцен и Добролюбов.

¹ Б. Пенев. Любен Каравелов. София, 1936, стр. 176.

М. Димитров. Христо Ботев. София, 1948, стр. 90—96.

² Е. З. Волков, цит. соч., стр. 46, 67, 102.

³ Г. Бакалов Христо Ботев и Сергей Нечаев. Летописи марксизма, IX—X. 1929. М—Л.

Русские друзья Христо Ботева. Летописи марксизма VI, 1927. М—Л.

Как Парижская комуна была встречена у болгар. Летописи марксизма; II (XII) 1930. М—Л.

Чернышевский на Балканах. Каторга и ссылка, № 4, 1934. М.

⁴ Г. Бакалов. Чернышевский на Балканах, Каторга и ссылка, № 4. 1934.

⁵ Труды института славяноведения Академии наук СССР, т. I, 1932, М—Л.

⁶ Д. Благоев, цит. соч. 1944, М., стр. 91.

⁷ Дим. Димитров, цит. соч., стр. 127.

⁸ Пак там, стр. 137.

⁹ Пак там, стр. 131.

¹⁰ Пак там.

През 1934 г. в Трудовете на института по славяноведение се появиха съществени материали по разглеждания от нас въпрос. Това са на първо място две писма на Л. Каравелов до академик В. И. Ламански с коментари на В. Н. Кораблов и статията на Пушкаревич „Балканските славяни и руските освободители“, в която е направено извлечение от отчета на А. Наришкин пред Московския славянски комитет. В този отчет-писмо до И. С. Аксаков са важни не твърденията на Наришкин, който може или да се заблуждава в Каравелов, или пък последният съзнателно да го е заблуждавал по тактически съображения, а важно значение има забележката по повод отрицателното отношение на Аксаков към българския публицист. Наришкин пише: „Аз съм нравствено задължен да направя всичко, което зависи от мен, за да ви го представя в друга светлина от тази, в която вие го изобразявате (И. С. Аксаков — Л. Е.) в едно от писмата, получени в Белград¹. . .“

Като коментира писмото на Каравелов до Ламански, В. Н. Кораблов, базирайки се на писмо на сръбския историк и публицист Медакович (1824—1897) от 30 декември 1869 г. до Ламански, е склонен да приеме, ще прибавим — без достатъчно основание — версията за съучастничеството на Каравелов в убийството на княз Михаил.

След значително прекъсване името на Каравелов се появява отново в научната съветска литература през 40-те години. Академик Н. С. Державин в една или друга форма засяга творчеството на Каравелов в няколко свои трудове².

Макар че Н. С. Державин нарича българския писател революционер, той характеризира неговата политическа програма като умерен либерализъм³. В последната статия на академик Державин се дават противоречиви определения. Според неговото мнение Каравелов „е пламенен последовател на революционните идеи на Чернишевски и Добролюбов“⁴. Същевременно за него се твърди, че е „идеолог на българската радикална буржоазия“⁵. Трудно е да се съчетаят идеите на руските революционни демократи с идеологията на българската буржоазия, макар и радикална.

Разбира се, вярно е съждението на съветския учен: „В българската художествена проза Любен Каравелов изпъква като основоположник на критическия реализъм, който е главната положителна линия в развитието на българската литература от Иван Вазов до нашия съвременник Елин Пелин“⁶.

Значително внимание на Любен Каравелов отделя и проф. С. А. Никитин⁷. Във възгледите на уважаемия автор не е трудно да забележим известна еволюция. Като разглежда връзките на българските младежи, учещи в Русия, със славянския комитет, С. А. Никитин пише: „Онези от тях, които попадат в сферата на влияние на напредничавите идеи на руската публицистика от 60-те години, взимат отрицателно отношение към Ръководството на Комитета, макар и да прибегват до неговото съдействие. Като пример могат да послужат връзките на Любен Каравелов с Комитета — отначало студент в Московския университет, по-късно виден български публицист, писател и общественик“⁸.

Тук се подчертава, че Каравелов, след като изпитал въздействието на идеологията на шестдесетниците, се отнася отрицателно към славянофилите. По-късно С. А. Никитин изменя своето мнение по този въпрос. Той посочва, че Каравелов изпитва

¹ Пушкаревич, цит. соч. Труды института славяноведения, т. II, 1934, М-Л, стр. 204.

² Н. С. Державин. Племенные и культурные связи болгарского и русского народа. М., АН СССР, 1944; История Болгарии, т. IV, М-Л., АН СССР, 1948.

³ Л. Каравелов. Повести и рассказы. Предисловие Н. С. Державина. М. 1950.

⁴ Н. С. Державин. История Болгарии, т. IV, стр. 153.

⁵ Л. Каравелов. Повести и рассказы. Предисловие Н. С. Державина, стр. 5.

⁶ Пак там, стр. 7.

⁷ Н. С. Державин, цит. соч., стр. 11.

⁸ С. А. Никитин. Болгария. Большая советская энциклопедия, т. V, 2 изд.; Дипломатические отношения России с южными славянами в 60-ые годы XIX века (Славянский сборник, М. 1947); Славянские съезды шестидесятих годов XIX века; Введение (Славянский сборник, М. 1948); История Болгарии, т. I, 1954 (Глава X написана С. А. Никитиным); Южнославянские связи русской периодической печати 60-х годов XIX века. Ученые записки института славяноведения Академии наук СССР, т. VI, 1952. М.; История южных и западных славян. Издательство МГУ, 1957. (Глава XV написана С. А. Никитиным).

⁹ Славянский сборник, М. 1948, стр. 6-7.

в Русия освен това влиянието на реакционните славянофилски кръгове¹. Но веднага авторът обяснява, че „класовата природа на буржоазните кръгове не му позволила да възприеме изцяло революционното учение на Херцен, Чернишевски и другите революционни демократи“². Без да говорим вече за това, че такова обяснение мирише на вулгарен социологизъм, авторът изпуска изпредвид обстоятелството, че, намирайки се в Русия от юношески години, писателят води живот, типичен за разночинеца-литератор и се връща в кръга на революционната младеж. Странно впечатление прави и подчертаването на обстоятелството, че Каравелов не е могъл изцяло да възприеме учението на революционната демокрация; трябва явно да се предположи, че той усвоява това учение частично. Тогава изниква въпросът в каква степен той усвоява учението на революционните демократи и защо причините, които му попречили да го усвои напълно, не са му попречили да го усвои частично. Изследователят не дава отговор на тези въпроси. Определяйки възгледите на българския деец, С. А. Никитин твърди, че той е буржоазен демократ, че за него са характерни политическата неустойчивост, колебанието между революционност и либерализъм. Според мнението на изследователя в края на краищата либералният просветител у него взима връх³.

Важно значение за каравеловедението има статията на С. А. Никитин „Южно-славянские связи русской периодической печати“, в която той за пръв път представя убедителни доказателства, че много от кореспонденциите във вестниците „Голос“, „Русские ведомости“ през 1867—1868 г. принадлежат на перото на Каравелов. Тези кореспонденции, изпращани от различни пунктове на Балканския полуостров, отчасти се печатат в „Голос“ с подпис „Софиянчанин“, „Балканский родолюбец“ „S“, „L. S.“, а голямата част без подпис, както и всички във „Русские ведомости“. Твърде съществено е наблюдението на С. А. Никитин, че в „Русские ведомости“ целият материал се подлага на нивелираща обработка. С това без съмнение се обяснява и липсата на името на кореспондента, тъй като той не е могъл да носи отговорност за дописката, след нейното обработване в редакцията.

Сериозен принос в каравеловедението направи покойният професор от Ленинградския университет К. А. Копержински. Щателните изследвания на Копержински установиха датите и мястото на публикуването на всички белетристични произведения на писателя, написани в Русия. Ленинградският учен изясни и редица критически работи за Каравелов през 60-80-те години в Русия. Изследването на писмата на Каравелов до Е. П. Ковалевски и А. А. Котляревски му помогнаха да уточни научните му и публицистични интереси, да определи органите от руския печат, в които сътрудничи Каравелов през определени години.⁴

К. А. Копержински посочи подробно връзките на Каравелов с руското революционно нелегално движение. Правилно е отбелязана ролята на Каравелов като писател-реалист и учен-етнограф. Когато ленинградският професор прави изводи и обобщения, той проявява в тях противоречивост и непоследователност. Той не дава ясна характеристика на идейните позиции на Каравелов, когато произволно обявява за „славянофил от западен стил“⁵, макар че веднага авторът посочва, че през последните години на пребиваването си в Русия (1864—1866) Л. Каравелов, преодолявайки чертите на либерализъм в своя мироглед, твърде много се приближава до руските революционни демократи шестдесетници“.⁶

¹ История Болгарии, т. I, стр. 269.

² История Болгарии, т. I, стр. 269.

³ Пак там, стр. 270.

⁴ К. А. Копержинский. Журнально-публицистическая деятельность Любена Каравелова в России. Ученые записки института славяноведения АН СССР, т. XII. 1956, М.

⁵ К. А. Копержинский. Беллетристические произведения Любена Каравелова, написанные в России. Известия АН СССР. Отделение литературы и языка, 1948. т. VII, выпуск 2, стр. 173.

⁶ Пак там.

В друга своя работа ленинградският учен пише: „След характерните за цялата дейност на Каравелов колебания . . . той се присъединява към „младиге“ . . . и в техните редове представлява дясното, радикално-буржоазно, непоследователно в своята революционна политика крило¹. Тази оценка Копержински съчетава със следния общ извод в същата статия: „Изследването на публицистичната дейност на Л. Каравелов доказва, че той много е научил в Русия и е изпитал плодотворното влияние на класиците на руската общественно-политическа, философска и литературна мисъл през 60-те години Каравелов следва да се смята представител на българската демократическа фолклористика и етнография; той пръв от българските дейци започна да разработва принципите на материалистическата естетика“² Тези справедливи думи влизат в противоречие с другите съждения на автора за Каравелова. За голяма досада на читателя интересните наблюдения и факти, приведени от изследователя, често не го довеждат до съответните изводи, а понякога изводите му си противоречат.

В работите за Каравелов, принадлежащи на автора на тези редове, е направен опит да се даде характеристика на мирогледа на писателя, да се определят идейните му връзки. Въз основа на анализа на политическите, философските и естетическите му идеи ние дойдохме до извода, че той е стоял на позициите на революционер-демократ.³ Спорни на нашите са твърденията на някои учени за наличието у Каравелов на славянофилски възгледи. Отбелязвайки, че в периода на „Знание“ българският публицист е изпитвал либерални колебания, изразили се в прокламираното от него отегляне от революционната борба, ние посочваме, че той преодолява тези либерални колебания, като практически участва в събитията, свързани с Априлското въстание и не изпълнява провъзгласената от него програма в „Знание“ за отегляне от политическата дейност.

Ние отхвърляме опитите да се отъждествят възгледите на великия публицист от „Знание“ с идейните позиции на еволюционистите. Еволюционистите отстояват във философията идеализма; в етиката — християнската наравственост, в литературата — изкуство за изкуството или фалшивото изображение на действителността; те проповядват национализъм и замазват класовото деление и класовото противоречие у българския народ и наред с това те проповядват преклонение пред Запада. Самата просвета се тълкува от тях като възпитание на българския народ в дух на покорност пред властите. Диаметрално противоположни са възгледите на Каравелов, изложени в „Знание“. Той отстоява във философията материализма, в етиката — моралния кодекс на революционните демократи, в литературата — естетическите принципи на Белински и Чернишевски; той разобличава национализма и расизма, изказва се против капитализма и крепостничеството. Той е за такава просвета и възпитание, което не се примирява с потискането и поробването на личността и класата. Каравелов представлява селската революция, а не е бил буржоазен радикал, либерал, реформист. Значително място на литературното творчество на Каравелов е отделено в кандидатската дисертация на И. М. Шептунов „Отражения хайдуцкото движение в българской литературе 50—70 г. г XIX века“⁴. Като разглежда хайдушките повести на Каравелов, авторът на дисертацията посочва, че писателят усвоява естетиката на руските революционни демократи, изпъква като основател на реализма, за пръв път създава образа на положителния герой-борец.

¹ К. А. Копержинский. Журнально-публицистическая деятельность Любена Каравелова..., Ученые записки, т. XII, стр. 207.

² Пак там, стр. 208.

³ Л. Ерихон. Русские революционные демократы и общественная мысль южных славян в 60—70 годах XIX века. М., Госполитиздат, 1950, глава III. Любен Каравелов; Страницы из книги страданий и борьбы. „Октябрь“, № 9, 1950; Русские революционные демократы и передовая литература Болгарии и Сербии в 60—70 г.г. XIX в., Киев, 1953; Мировоззрение Любена Каравелова. Ученые записки института славяноведения Академии наук СССР, т. XV, 1957.

⁴ И. М. Шептунов. Отражение хайдуцкото движения в болгарской литературе 50—70 г. г. XIX века. Автореферат диссертации. М. 1956.

В съдържанието на статията на проф. Н. И. Кравцов „Гоголь и болгарская литература“¹ се отбелязва широкото и разностранно влияние на Гоголевото творчество върху прозата на Любен Каравелов. Н. И. Кравцов смята, че творчеството на Гогол е въздействувало на Каравелов до такава степен, че го довежда до усвояване идеите на руските революционни демократи. Но надали може да се говори за това по толкова категоричен начин. Не е изключено в действителност да е станало тъкмо обратното: идеите на „Современник“, статиите на Чернишевски и Добролюбов да са направили младия българин поклонник на натуралното направление в литературата.

Българският учен В. П. Велчев в статията си „Любен Каравелов и Гоголь“ посочва благотворното влияние, „което Гогол със своята художествена форма, а революционните демократи със своите идеи са оказали върху първия голям белетрист в българската литература Любен Каравелов“².

Като разрешава правилно въпроса за въздействието на напредничавата руска литература върху българския писател-революционер, В. П. Велчев допуска в работата си значителни грешки. Той твърди, че „по своята идейна насоченост той (Каравелов—Л. Е.) стои на страната на новата обществена класа — буржоазията, която по онова време изразява интересите и на останалото население“³.

През 60—70-те години на XIX век зараждащата се българска буржоазия не е представлявала интересите на селяните и занаятчиите. Селячеството и занаятчийството си имаха своя идеология, изразена от Левски, Ботев, Каравелов. Ако се има предвид, че Каравелов, по мнението на В. П. Велчев, по време на пребиваването си в Русия „споделя всички положения от идеологията на революционерите-демократи“⁴, то по същество възгледите на революционната демокрация се отъждествяват с буржоазната идеология. Разбира се, това са несъвместими и непримирими неща.

Положителна оценка на драмата „Хаджи Димитър“ даде Константин Державин в книгата си „Българският театър“. Той нарича автора на драмата — Любен Каравелов един от вождовете на революционното движение, основоположник на българската проза, ученик на Херцен, Добролюбов, Чернишевски⁵. В същия дух е написан и предговорът на С. Бортник към книгата „Българи от старо време“⁶.

В книгата „Христо Ботев“ на Л. Воробьев е повторена оценката за жизненото дело на великия български революционер, направена в работите на академик М. Димитров. Л. Воробьев пише, че „Каравелов е бил вътре в БРЦК изразител на интересите на онези представители на средната буржоазия, която, присламчвайки се към БРЦК издигала някои радикални изисквания. . .“⁷ Според него Каравелов не е бил селски революционер⁸. Л. Воробьев развенчава тук българския писател и като реалист. Той пише: „Нито Петко Славейков, нито Любен Каравелов не са преодолели сантименталната чувствителност, изразяваща се в любуването на „здравия“ живот на „простите хора“ в неговата идеализация. Те не са могли достатъчно дълбоко да отразят народния живот в неговото развитие. . .“⁹ Прогресивната реалистична българска литература (Вазов, Алеко Константинов, Елин Пелин) се развива под силното влияние на Каравелов белетриста и критика. Изтъкнати български писатели (Захари Стоянов, Вазов, Елин Пелин и др.) отбелязват значителното и благотворно влияние, което им оказва Любен Каравелов.

¹ Н. И. Кравцов. Гоголь и болгарская литература. Краткие сообщения института славяноведения. М. 1952.

² В. П. Велчев. Любен Каравелов и Гоголь, Ученые записки Московского государственного университета. 1948, выпуск 127, кн. 3, стр. 126.

³ Пак там, стр. 93-94.

⁴ В. П. Велчев, пак там, стр. 96.

⁵ Конст. Державин. Болгарский театр. Очерк истории. Издательство „Искусство“, М.-Л, 1950, стр. 78.

⁶ Л. Каравелов. Болгары старого времени. М. 1950. Предисловие С. Бортник.

⁷ Л. Воробьев. Христо Ботев. М. 1953, стр. 21.

⁸ Пак там, стр. 30.

⁹ Л. Воробьев. Христо Ботев. М. 1953, стр. 31.

След няколко години Л. Воробьов, навярно във връзка с по-дълбокото изучаване на литературното наследство на Каравелов, идва до противоположни изводи за същността на мирогледа на българския деец. В „История на философията“ той пише: „Каравелов е първият мислител в България, който пропагандира след многовековното господство на теологията и религията материализма като цялостно философско учение... Каравелов остана материалист до края на живота си“¹.

Авторът отбелязва борбата на материалиста Каравелов срещу различните форми на идеализма и установява в неговия мироглед наличие на отделни диалектически идеи. Той признава, че естетическите възгледи на Каравелов се оформят под влиянието на естетиката на Белински—Чернишевски.²

Докато в предишната си работа Л. Воробьов твърди, че Каравелов е либерал, който се противопоставял на революционните демократи Левски и Ботев, то сега той говори само за либералните колебания на Каравелов, които не е допустимо да се отъждествяват с буржоазния либерализъм от средата на 70-те години. Л. Воробьов пише, че „приликата между революционните демократи Левски и Ботев, от една страна, и Каравелов, от друга, е по-съществена, отколкото различието между тях“.³ Признава се, че Каравелов в своята дейност и произведения отразява двойствената природа на селяните, занаятчиите, дребната буржоазия изобщо, с което се и обясняват неговите колебания.⁴

Обаче и в последната статия на Л. Воробьов се срещат неточни и неправилни формулировки. Например той пише: „Произведенията на Каравелов от 1869—1872 са проникнати от революционен дух“.⁵ Излиза, че вестник „Независимост“, от който са се възпитавали поколения борци, отпада от този кръг литература.

Всесъюзната държавна библиотека за чуждестранна литература издаде био-библиографски указател, посветен на Любен Каравелов. Авторът на уводната статия повтаря заимствуваното от него положение, че Каравелов до 1875 година „не е споделял напълно революционно-демократическите възгледи на Ботев и Левски, твърде често е бил непоследователен и е допускал грешки в своята обществена дейност...“,⁶ а от 1875 г. минава на позициите на либералното просветителство.

За съжаление библиографията както на произведенията на Любен Каравелов, така и на трудовете за него на руски и български език е много непълна. Не е посочено, че „Страници из книги страданий болгарского племени“ са издадени за втори път през 1878 година. Не са посочени и статиите за Каравелов в руския дореволюционен печат. От двете статии на Д. Шелудко в Записките на историко-филологическия отдел на АН УССР е посочена само едната. Не са посочени трудовете за Каравелов на Боян Пенев, на Г. Константинов (в издателство „Факел“), на Шишманов, на А. С. Величков, пропуснато е изданието на „Избрани произведения“ в два тома на братя Игнатови и т. н.

В Записките на отдела за ръкописи на Всесъюзната държавна библиотека „В. И. Ленин“ са публикувани 4 писма на Любен Каравелов до М. П. Погодин и 2 негови писма до Н. А. Попов. Коментаторът на публикациите И. В. Козменко вярно определя характера на идейното изграждане на Любен Каравелов. „Пребиваването в Русия — пише тя — е оставило дълбоки следи в дейността и творчеството на Л. Каравелов. Той възприе живо революционните идеи на Чернишевски и Херцен“⁷.

Засягайки известната статия на Каравелов „По повод славянския отдел на вестник „День“, И. В. Козменко справедливо отбелязва, че „тази статия е интересна като ярко

¹ История философии, т. II, 1957. М., стр. 514 (раздел о взглядах Каравелова написан Л. Воробьевым).

² Пак там, стр. 517.

³ Пак там, стр. 514.

⁴ История философии, т. II, М. 1957, стр. 518.

⁵ Пак там, стр. 513.

⁶ Любен Каравелов. Био-библиографический указатель. Всесоюзная государственная библиотека иностранной литературы. М. 1954. Составитель Л. П. Лихачева.

⁷ Записки отдела рукописей Всесоюзной государственной библиотеки им. В. И. Ленина, выпуск 12, М., 1951, стр. 187.

свидетелство, че Каравелов не се е поддал на влиянието на славянофилите. . . Независимо от личните си връзки с И. С. Аксаков, М. Л. Погодин, Н. А. Попов, той подлага на рязка критика позицията на славянофилите по славянския въпрос и не ги смята изразители на надеждите на славянството“ . . .¹

Може да се съжалява, че в статията на И. В. Козменко се е промъкнала досадна грешка. Тя твърди, че „Узник“ и „Воздастся ли им?“ са написани на руски език в Москва. В действителност те за пръв път са публикувани на български език — „Мъченик“ („Узник“) в „Свобода“ през 1870 г., а вторият разказ в книгата „Разкази из българския живот“ в Търново през 1878 година.

Интересът към Каравелов намери отражение и във вузовските учебници по история на чуждестранната литература. В „Курса лекции по история на чуждестранната литература на XX век“ в общата статия на Д. Ф. Марков за българската литература след Освобождението до 1917 г. той говори за изтъкнатия революционен демократ Любен Каравелов.²

Специална глава, написана от Н. П. Михалска, е посветена на Любен Каравелов в „История на чуждестранната литература през XIX век“³. Като отбелязва правилно значението на Каравелов в българската литература, авторът избягва да даде характеристика на мирогледа на писателя и допуска редица досадни грешки в изложението на отделни факти. Н. П. Михалска посочва, че Каравелов е получил първоначалното си образование в местната гръцка школа, тя датира излизането от печат на „Страници из книги страданий болгарското племени“ през 1866 година, а излизането на „Свобода“ — 1869—1873. Твърди се, че Каравелов е прекарал няколко години в Сибир. Ако се сметне, че „Сибир“ е недопустима и безотговорна печатна грешка, то и тогава не може да се пише за няколко години, прекарани в Сърбия.

Редица украински изследователи обръщат голямо внимание на влиянието на Шевченко и Марко Вовчок върху Любен Каравелов. В работите на българския учен, украинец по произход Д. Шелудко⁴ и на украинския учен, по произход българин А. С. Величков⁵ има много интересни наблюдения и съпоставки, но за съжаление и двамата учени, особено първия, не толкова изучават идейните връзки, колкото правят сравнения на текстови съвпадения.

Проф. Е. П. Кирилук⁶ и О. В. Шпилевая⁷ в свои статии дават сведения за Л. Каравелов въз основа на работите на Шелудко и Величков. Двата автори, явно, не са си поставили задача специално да изследват и определят връзките на българския писател с украинската литература. Те само популяризират данните, натрупани в литературната история по този повод. Повече следваше да се очаква от кандидатската дисертация на О. Г. Охрименко, непосредствено посветена на тема „Любен Каравелов и Т. Г. Шевченко“⁸, но най-сполучливото в тази работа е повторение на вече казаното от А. С. Величков и другите изследователи. В дисертацията има нетърпими грешки — посочва се например, че Любен Каравелов се появил като поет в самия край на 60-те години“, докато неговите първи стихотворения се появяват още през 1860 г. в списанието „Братски труд“.

¹ Записки отдела рукописей Всесоюзной государственной библиотеки им. В. И. Ленина, вып. 12, М. 1951.

² Курс лекций по истории зарубежной литературы XX века, изд. МГУ, 1956 под редакцией Л. Г. Андреева и Р. М. Самарина, стр. 777.

³ История зарубежной литературы XIX века. Учпедгиз, М. 1957,

⁴ Д. Шелудко. Впливи Шевченка на Любена Каравелова. Записки історично-філологічного відділу УАН. 1928, кн. 18.

Д. Шелудко. Ще про українські впливи на Любена Каравелова. Там же, 1929, кн. 23-25.

⁵ А. С. Величков. Шевченко і болгарська література 60-70 г. г. XIX ст. Радянське літературознавство, № 4 — 1939.

⁶ Е. П. Кирилук. Шевченко і словянські народи, Київ, 1958.

⁷ О. В. Шпилева. До історії українсько-болгарських літературних і культурних взаємин другої

половини XIX ст. Збірник міжслов'янські літературні взаємини.

⁸ О. Г. Охрименко. Любен Каравелов и Т. Г. Шевченко. Автоферата кандидатской диссертации. Киев, 1954.

Излизането в руски превод на книгите на Ж. Натан¹ и Д. Косев² съдействува за разпространението в Съветския съюз на известни представи за Каравелов, които ние считаме погрешни. Двамата автори говорят за еkleктически основи на миpогледа на българския деец. Жак Натан пише в книгата си, че Каравелов винаги се е колебал между революцията и либерализма. „Той никога не е бил последователен революционен демократ, а е стоял на позициите на буржоазния радикализъм“³. Д. Косев в своето определение твърди, че Каравелов „е дребнобуржоазен радикал-демократ със значителни колебания ту наляво, ту надясно — на страната на умерените буржоазни либерали“⁴.

Академик М. Димитров в статията си „Към въпроса за идеологията на Любен Каравелов“⁵ твърди, че той се стремил да разреши задачата за освобождението на България не чрез революционни средства, че той бил изразител на интересите на буржоазията, просветител-славянофил. Използувайки отделни погрешни положения у Каравелов, авторът се опитва да представи частичното като цяло, за да докаже твърдението си за либерализма и славянофилството на писателя. Тук не е мястото да водим полемика с неправилните възгледи на М. Димитров, ще посочим само, че почтеният автор се заблуждава не само по въпросите на българската история, но дава неверни определения и по въпроси от историята на Русия. Така той твърди, че „най-голям интерес към съдбата на поробените славянски народи имат славянофилите“⁶. Не друг, а Чернишевски, критикувайки изявлението на славянофилите за тяхната изключителна любов към славянството пише: „Да се различат от всички нас, руските литератори, които не се наричат славянофили, да се различат от нас по любовта си към нашия народ или към другите славяни, е толкова невъзможно, както е невъзможно да се различат от нас по съчувствие към неделните училища или към законността.“⁷ Не бива да се съдействува за разпространението на славянофилската легенда за техните изключителни интереси към славянските народи, както това прави М. Димитров.

М. Димитров попада отново в плен на славянофилите, когато пише: „Всички говорят за народа, но особено жив интерес към него проявяват славянофилите, които поставят преди всичко неговата религиозност“⁸. Тези домогвания на славянофилите да се смятат загрижени за съдбата на народа, отдавна са разобличени от руските революционни демократи. Ние се спряхме на тези две заблуждения на българския учен, защото те играят при него немалка роля в погрешните построения, с които той обяснява славянофилството на Любен Каравелов.

★

Нашият преглед позволява да се направи изводът, че в съветската наука е натрупан голям материал от наблюдения и изследвания по отделни въпроси, свързани с творчеството и дейността на Каравелов. Без да намаляваме по-нататъшните опити за търсене на нови материали, които могат да бъдат открити в архивите и в печатните издания, на дневен ред пред изследователите на Каравелов изниква въпросът за създаване на дълбоки и сериозни монографии за българския революционер.

ЛЕОНИД ЕРИХОНОВ

¹ Жак Натан. Болгарское возрождение. М. 1949.

² Д. Косев. Новая история Болгарии, М. 1952.

³ Ж. Натан, цит. соч., стр. 217.

⁴ Д. Косев, цит. соч., стр. 322.

⁵ Михаил Димитров. К вопросу об идеологии Любена Каравелова, Ученые записки института славяноведения Академии наук СССР, т. XVI, 1958.

⁶ М. Димитров, цит. соч., стр. 107.

⁷ Н. Г. Чернышевский. Собр. соч., т. VIII. СПб, 1906, стр. 230.

⁸ М. Димитров, цит. соч., стр. 108.